

Ulûm Gazetesi'nde Yer Alan Bilgilere Göre 1869 Senesinde Mısır'ın Vaziyeti (Ali Suavi'nin Gözünden)

Situation of Egypt in 1869 According to Ulûm Journal's Information (Ali Suavi's Point of View)

Sevda Özkaya

Öz

Meşrutiyet dönemi, Osmanlı Devlet yapısına ilk ciddi muhalefetin temsilcisi kabul edilen “Yeni Osmanlılar” ın (Genç Türkler-Jön Türkler) çalışmalarının inkar edilemez ölçüdeki etkileriyle ortaya çıkmıştır. Bu gurup içerisinde dönemin önde gelen aydınları, devlet adamları bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti’ni kurtarmak hedefi için ileri sürdükleri fikirlerini anlatmanın ve yaymanın en etkili yolu ise basındı. İşte bu süreçte Ulûm Gazetesi, muhalif bir kişilik olan Ali Suavi'nin Paris'te çıkarmış olduğu ve daha çok kültürel, iktisadi meseleleri ele aldığı bir gazetedir. Mısır meselesinin tam manasıyla uluslararası bir boyut kazandığı bu dönemde Ulûm Gazetesi'nde Ali Suavi önemli bilgiler vermekte ve fikirlerini ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ali Suavi, Ulûm Gazetesi, Mısır, İktisat.

Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sozkaya@kastamonu.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 31.01.2017

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.288623

Abstract

The Constitutionalism Period, arose with the undeniable effects of a new group called “The Young Ottomans” (Young Turks) which is known as the first serious opposition to the Ottoman State structure. That group included important intellectuals and statesmen of the period. The press was the most effective way of telling and spreading their ideas for the aim of rescuing the Ottoman State. Right in that period, Ulûm Journal was a press organization which Ali Suavi, who was an opponent character, published in Paris and mostly dealt with cultural, and economic issues. In that period in which Egypt issue gained exactly an international dimension, Ali Suavi was giving important data and telling his ideas in Ulûm Journal.

Keywords: *TAli Suavi, Ulûm Journal, Egypt, Economy.*

Giriş

XIX. yüzyıl, dünya tarihinde önemli yere sahip tüm devletler için ciddi dönüşüm ve değişimlerin yaşandığı, yenileşme çalışmalarının kurtarıcılığına inanılan bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti için Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile açık ve net olarak batılı tarzda yenilik hareketlerine girilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin kötü gidişatını durdurmak gayesi güdülmüştür. İlerleyen zaman içerisinde Avrupa'da gelişen ve yayılan milliyetçilik akımının tesiri, anayasalı, meşrutî parlamenter rejimlerin benimsenmiş olması Osmanlı aydınlarını etkilemiştir. Meşrutiyet'e giden süreç böylece şekillenmiştir.

“Yeni Osmanlılar” cemiyetinin de bu dönemde ortaya çıktığını ifade etmeliyiz. Her birinin gayesi Osmanlı Devleti'ni kurtarmak olan çoğu yazarlardan oluşan bu kimseler ilk ciddi ve örgütlü muhalefeti temsil etmişlerdir¹. Ancak bir cemiyet halinde faaliyet göstermeleri Mustafa Fazıl Paşa'nın sayesinde olmuştur.

Mustafa Fazıl Paşa, Jön Türk hareketinin lideri olarak kendisini tanıtmıştır. Bu sebeple basın faaliyetlerinin hamiliğini de kendisi üstlenmiştir. Yeni Osmanlılar, basın faaliyetlerine büyük önem vermişler ve fikirlerini, eleştirilerini bu yolla yaymayı hedeflemişlerdir². Osmanlı yönetimine karşı olan muhalif tutumunun temelinde yatan sebepler şöyle özetlenebilir; Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunudur. İstanbul'da birçok önemli görevde bulunmakla birlikte Sadrazam Fuad Paşa ile ters düşmesi sonucu görevlerinden uzaklaştırılmış ardından Mısır'da verâset usulünün değişmesi ile Mısır Valisi olma hakkını kay-

---

1 Mustafa Fazıl Paşa'nın çağırısı üzerine Paris'e kaçan yazarlar burada “Yeni Osmanlılar (Jön Türk) Cemiyeti”ni kurmuşlardır. Gençlik tabiri bu yıllarda yenileşmek, hürriyet ve demokrasi kavramlarını ifade eden siyasi bir mana kazanmış bulunmaktaydı. Bu sebeple adı geçen cemiyet de bu kavramlar üzerinden “Genç Türkler, Jön Türkler, Yeni Osmanlılar” adlarını benimsemişlerdir. Dikkat çekici olan bir başka husus ise Osmanlı Devleti'ni kurtarmayı amaç edinen aydınlar aynı zamanda Türklük kavramını da işlemeye başlamışlardır. Milliyetçiliğin bu cemiyet mensupları üzerindeki etkisinin sonuçlarından biridir. Bu kişiler arasında Namık Kemal ve Ali Suavi bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK., Ankara, 2000, s. 149-158, Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul, 2013, s. 34-38.

2 Paşa tarafından sermayesi sağlanan başlıca Jön Türk gazeteleri şunlardır; Muhbir, Hürriyet, Ulum, Fecir.

betmiştir. Böylece Avrupa’da ve İstanbul’da bir takım yenilikçi çevrelerle iletişime geçmiştir³. İstanbul’da bulunan yenilik taraftarları tehlikeli bulunarak sürgüne gönderilmişlerdir, Ali Suavi Kastamonu’ya sürülmüş Namık Kemal ve diğerleri de taşra memuriyetlerine atanmışlardır. Mustafa Fazıl Paşa’nın daveti üzerine Paris’e geçmişlerdir. Böylece özgür bir biçimde düşüncelerini ifade etme imkânı bulmuşlardır⁴. Paşa’nın liderliğinde yapılan toplantılarda ıslahat programı uygulanması için çalışılmasına karar verilmiş, Jön Türk Cemiyeti’nin on üç maddelik tüzüğü hazırlanmıştır. 1867 sonlarında ise Padişah tarafından affedilerek İstanbul’a dönme izni almıştır. Jön Türklere maddi desteğini sürdürmüştür⁵. Paşa’nın kendisini affettirmiş olması Ali Suavi tarafından hoş karşılanmamış hatta gazete çıkarmaya devam etmesi için gönderilen parayı da reddetmiştir.

Ali Suavi, Jön Türk hareketi içerisinde ilgi çekici bir karakterdir. Cemiyetle kısa süre sonra fikir ayrılığına düştüğü bilinmektedir. Çok dindar bir kimse olduğu ve İslam şeriatı üzerinden yeniliklerin yapılmasını savunduğu için Namık Kemal gibi kimselerle fikir ayrılığına düştüğü ifade edilmekle birlikte Paris’te *Ulûm Gazetesi*’ni çıkardığı dönemde ilk kez bir Türklük fikrini öne süren de yine O’dur. Mustafa Fazıl Paşa’nın affedilmesinden sonra İstanbul’a dönenlerle birlikte hareket etmemiştir. Basın hayatına ülke dışında devam etmiştir⁶. Söz konusu dönemde Mısır konusunda oldukça önemli gelişmeler yaşan-

---

3 Mustafa Fazıl Paşa’nın sadece intikam hisleri ile ihtilalcileri desteklediği pek çok kaynakta ifade edilmekle birlikte kendisinin Osmanlı Devleti’nde yenilikler yapılması gerektiği yönündeki fikirlerinin sadece buna isnat edilmesinin haksızlık olacağı Bernard Lewis tarafından ifade edilmektedir. Zira Paşa, devletin sıkıntılarını açık bir dille ifade etmiş ve reform önerilerinde bulunmuştu. Bkz. Lewis, *a.g.e.*, s. 152. Ayrıca Mustafa Fazıl Paşa hakkında bkz. Yüksel Çelik, “Mustafa Fazıl Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2, YKY, İstanbul, s. 301.

4 Akşin, *age.*, s. 35.

5 Mustafa Fazıl Paşa’nın Sultan Abdülaziz’e hitaben yazdığı mektubun ayrıntıları ve reform teklifleri için bkz. Şit Tufan Bozpinar, “Mustafa Fazıl Paşa”, *TDV. İA.*, yıl: 2006, cilt: 31, sayfa: 300-301.

6 Ali Suavi’nin eğitimi konusunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte pek çok önemli görevde bulunduğu, kuvvetli bir hatip olduğu, dini ilimlere hakimiyeti, eğitim konusunda dikkate değer görüşleri dile getirdiği bilinmektedir. Dönemin siyasi ve sosyal meselelerine eğilmiş ve yazılar yazmıştır. Hayatı ve görüşleri konusunda bilgi için bkz. Abdullah Uçman, “Ali Suavi”, *TDV. İA.* yıl: 1989, cilt: 2, sayfa: 445-448.

makta ve dönemin yazarları bu konuya ilgi göstermekteydiler. İşte Ali Suavi de Mısır meselesinden dolayı *Muhbir*'de Âli Paşa'yı ağır bir dille eleştirdiği için gazete bir ay süre ile kapatılmış hatta Suavi'nin Kastamonu'ya sürülmesi bu sebeple olmuştu. Paris'te çıkardığı *Ulûm Gazetesi* ise daha çok bir ilim ve fikir gazetesi niteliği taşımaktaydı. Bu gazete 1869-1870 yılları arasında 25 sayı olarak çıkmıştır.

Anlaşılabacağı üzere XIX. Yüzyıl yeni fikirlerin tartışıldığı, Fransız Devrimi'nin etkilerinin artık Osmanlı toplumu ve aydınları arasında izlerinin görülmeye başlandığı, idari, iktisadi ve sosyal sahalarda batılı tarzda yeniliklerin kaçınılmaz bir biçimde yaşandığı bir dönemdir. Böylesine renkli ve karmaşık olan bu yüzyılın Osmanlı Devleti'ni derinden etkileyen, meşgul eden en önemli meselelerinden birisi de Mısır meselesidir.

Mısır bir Osmanlı toprağı haline geldiği dönemden itibaren devlet için önemli olmuştur. Çünkü öncelikle bereketli toprakları sebebiyle bir gelir kaynağıdır. Mehmet Ali Paşa'nın Memluk nüfuzunu kırarak bölgede hakimiyeti ele geçirmesinden ve Osmanlı Devleti'ne kafa tutmaya başlamasından itibaren ise Avrupa'nın büyük devletlerinin dikkatlerini üzerinde toplamıştır. Mehmet Ali Paşa Mısır'da, Osmanlı Devleti merkezinden daha evvel gerek orduda gerek eğitimde ve gerekse iktisadi sahada gerçekleştirdiği modernleşme faaliyetlerinde Batı'yı örnek almış ve Batılı uzmanlardan faydalanmıştır. Bu açıdan bakıldığında XIX. Yüzyılda yenilikçi Osmanlı aydınlarının Mısır'a ilgi göstermiş olmaları anlaşılır bir hal almaktadır.

Aydınlanma dönemi yaşayan her toplumda tercüme faaliyetlerinin önemli etkisinin olduğu bilinmektedir. Zira bu faaliyetler sayesinde öncelikle aydınlar, devlet adamları ve daha sonra toplum yeni fikirleri, gelişmeleri, yönetim biçimlerini, tarihi inceleme ve karşılaştırma imkanı bulmuşlardır. İşte Mehmet Ali Paşa'nın faaliyete geçirmiş olduğu Bulak Matbaası bu bakımdan önemli hizmetler vermiştir. Yine açtığı okullar, Avrupa'ya gönderdiği öğrenciler, Paris'te faaliyet gösteren Mekteb-i Mısriye bize bu bölgede modernleşmenin sağlam temellere dayandığını ve dolayısıyla ilerleyen zaman içerisinde Osmanlı toplumunda yenilikçi, devrimci muhalif gurubun bölgeye ilgi gösterdiğini görmekteyiz. Aynı şekilde Avrupalı devletler ise önemli bir gelir kay-

nağı ve Hindistan yolu üzerinde bulunan Mısır'da böylesine gelişmelerin yaşanmasından ve Mehmet Ali Paşa'nın kudretli yönetiminden rahatsızlık duymuşlardır. Ayrıca 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması ile bölge uluslararası rekabetin önemli bir sahası haline gelmiştir⁷. Bu rekabetin sebebi ve sonuçları araştırmamızın doğrudan konusu olmamakla birlikte Ulûm Gazetesi'nde bu döneme dair verilen bilgiler de yer almaktadır. Çünkü 1869 senesi hem Osmanlı Devleti için hem İngiltere ve Fransa gibi Avrupa'nın sömürgeci devletleri için hem de Mısır için son derece önemli bir tarihi ifade etmektedir. Kanalın açılışı ile beraber her biri için yeni sorunlar ve gelişmeler söz konusu olmuştur. Öncelikle Mısır'da büyük bir borçlanma ve mali iflas bunun neticesi ve birçok olayın başlangıcıdır.

XIX. yüzyılda Mısır'ın vaziyeti hakkında Ali Suavi ve Ulûm Gazetesi'nde yer alan yazılar daha önce herhangi bir çalışmada kaynak olarak kullanılmamakla birlikte Ali Suavi ve Jön Türklerin Mısır'a bu dönemde oldukça yoğun bir şekilde ilgi göstermeleri tesadüfi değildir. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın himayesinde basın alanında fikirlerini ve Osmanlı Devleti'ne eleştirilerini ifade etme imkanı bulan bu hareket, XIX. Yüzyılda Mısır'ın Avrupa'nın ve Osmanlı Devleti'nin başlıca meselelerinden biri haline gelmiş olması sebebiyle bölgeye ve buraya yönelik politikalara ilgi göstermiştir. Bilhassa Mısır'ın bu dönemde yaşadığı iktisadi buhranın, sosyal ve siyasi değişimlerin Jön Türkler tarafından nasıl değerlendirildiğine dair Ali Suavi'nin yazıları iyi birer örnek teşkil etmektedir.

Ulûm Gazetesi'nde Yer Alan Bilgilere Göre 1869 Senesinde Mısır'ın Vaziyeti:

Devlet ve toplum hayatında iktisadın etki etmediği bir alan olmadığı göz önüne alındığında yenileşme hareketlerini de öncelikle iktisadi bakımdan ele almak doğru görünmektedir. İktisat, birey ve toplum hayatını doğrudan etkileyen bir özellik göstermektedir. İnsanın karnını doyurma güdüsü, hayatta kalma ve geçimini sağlama güdüsü onu ön-

7 Süveyş Kanalı sebebi ile Doğu Akdeniz'de yaşanan rekabet hakkında bkz. Sevda Özkaya, *Süveyş Kanalı XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Bir Rekabet Unsuru (Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre)*, İstanbul, 2016.

celikle iktisadi faaliyetlere yönlendirir. Böylece kişiler arasında meydana gelen iktisadi ilişkiler, alış veriş, ticaret gibi toplumsal bir meseleye ve bir devlet meselesine dönüştürür. Zira devletlerin de varlığını sürdürmesi, yöneticilerin iktidarı elinde bulundurabilmelerinin başlıca kurallarından birisi halkın refah seviyesini en iyi duruma getirmektir. Bu açıdan bakıldığında görülecektir ki; reform hareketleri bizim tarihimiz açısından hep askeri sahada başlamış gözükse de iktisat devlet adamlarını sürekli bir biçimde meşgul etmiştir. Özellikle de söz konusu bölge Mısır gibi ticaret, ziraat, su yolları gibi hususlarda önemli kaynaklara sahip bir bölge olunca öncelikli bilgiler de iktisadi vaziyet hakkında olmaktadır. Yukarıda değindiğimiz üzere söz konusu yüzyıl Mısır için dışta büyük devletlerin çıkar hesaplarının yoğunlaştığı, içerde yöneticilerinin Avrupalı olmak adına yaptıkları yenilikler sebebiyle çalkantılı bir dönemdir. Afrika'da bir Avrupalı devlet yaratma hayali peşinde koşan Hidiv İsmail Paşa döneminde gerçekten birçok atılım yapılmakla birlikte masraflar iflası beraberinde getirmiştir. Bölgede yaşanan iktisadi gelişmeler nüfus hareketlerine de yansımıştır;

1869 tarihli Ulûm Gazetesi'ne göre Mısır'ın nüfusu şöyledir;

“Toplam nüfusu	7.465.000
Büyük Şehirlerin Nüfusu	
<i>Kahire</i>	82.348
İskenderiye	180.796
<i>Dimyat</i>	57.000
<i>Tanta</i>	55.000
<i>Asyut</i>	30.000
<i>Reşid</i>	21.130
<i>Süveyş</i>	15.000
<i>Bâb-ı Said</i>	10.000” ⁸

Mısır'ın nüfusu ile ilgili olarak farklı kaynaklarda farklı veriler yer almaktadır⁹. Ancak bütün kaynaklarda sanayileşme, her alanda mo-

---

8 Ali Suavi, “Mısır İstatistiği”, *Ulum Gazetesi, Sayı 11, Paris, Trouville, 1286 (1869), s. 668-670.*

9 Kahire'nin nüfusu XVI. Yüzyılın ortasında 200.000, XVII. Yüzyılın sonunda 300.000 olarak verilmektedir. Bkz. Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi, (Çev. Yavuz Alagon), İstanbul, 2003, s. 283. XIX. Asrın başlarından itibaren nüfus hızlı bir artış göstermiş-*

derneşme faaliyetleri neticesinde XIX. Yüzyılda Mısır'da önemli bir nüfus artışı gözlenmektedir. Ali Suavi'nin verdiği rakam diğer kaynaklardaki rakamlarla uyumludur. 1871 tarihli Mısır sâlnâmesindeki nüfus bilgileri Mısır'daki nüfus artışının gerçek sebebinin yabancı göçünden kaynaklandığı bilgisini vermektedir;

1846-47 ile 1869-70 yılları arasında	Artan yabancı nüfus	99.271
Doğumlar	--	592.550
1869-70	--	5.215.065
Mısır nüfusu		
Musavva ve Sevâkin ve Sudan ve mülhakat nüfusu	--	takriben 2.784.930
--	--	8 milyon

1870 yılında toplam nüfus sekiz milyondur. 1869-1870 yıllarında dışarıdan Mısır'a gelen yabancı sayısı 133.672'dir ki bunlardan neredeyse beşte biri Mısır'da yerleşmişlerdir¹⁰. Mısır'da Avrupalıların sayısının giderek artması bölgenin Avrupa tarzı yeniliklerin yapıldığı bir alan haline gelmesinde etkili olmuştur. Bahsedilen Avrupalıların

tir. 1800 senesinde Fransız sefer heyeti tarafından 2.460.000 ve 1821'de Mehmet Ali Paşa zamanında 2.536.000 olarak tahmin edilen nüfus, 1846'da 4.476.000, 1882'de 6.813.000, 1897'de 9.734.000'dir. Bkz. Besim Darkot, "Mısır", MEB. İA, c. 8, s. 217. Bir başka kaynakta ise Mısır'ın nüfusu 1800'de 4 milyon ve 1860'da 5,5 milyon olarak gösterilmiştir. Bkz. Hourani, a.g.e., s. 318 .XIX. yüzyılın başından itibaren izlenen bu nüfus artışı, Mısır'da hayat şartlarının müsait olmasına bağlanabilir. Yapılan tahminlere göre Fransız işgali zamanından Sait Paşa'nın valiliğine kadar nüfus, hemen hemen iki misline çıkmıştır (2.460.000'dan 4.476.000'a). Bkz. Kramers, "Mehmet Ali Devri ve İstiklal XIX. Asırdan İtibaren", MEB. İA, c. 8, s. 263. Ayrıca Mısır nüfusunda 1800-1917 yılları arasında meydana gelen büyüme şöyledir;

Yıl Nüfus

1800 2.4-3 milyon

1836 3-3.5 milyon

1871 5.250.000

1882 6.804.000

1897 9.715.000

1907 11.287.000

1917 12.751.000 bkz. Charles Issawi, The Economic History of The Middle East 1800-1914, The University of Chicago Pres, London and Chicago, 1966, s. 373.

10 Mısır Sâlnâmesi 1871, s. 3-5.

büyük bir kısmı kapitülasyonlar sayesinde çoğalmışlar ve Levantenler sınıfını oluşturmuşlardır. Farklı milliyetlere mensup Avrupalıların bir kısmı Mısır Hükümeti'nin hizmetine girmişlerdir. Bunlar arasında Fransız, İsviçreli, Avusturyalı ve İngilizler sayılabilir¹¹. Mısır'da yaşayan yabancıların sayısı yüzyılın sonunda 140 bine yükselmiştir. Bunlar özellikle ya Avrupa ve Amerika'dan pamuk üretimi için ya da 1882'de gerçekleşen İngiliz işgali sonucu gelmişlerdi ve işgal sonucunda da toprakların yüzde 15'ine ve şirketlerin büyük kısmına sahip olmuşlardır¹².

Suavi'nin "Mısır İstatistiği" ana başlığı altındaki yazısında "Mâliye, Asker, Sefâin-i Miriye, Ticâret-i Berriye ve Bahriye, Demir-yolu, Telgraf" alt başlıkları bulunmaktadır. Burada verilen bilgiler sırasıyla şöyledir;

Mâliye

Mısır'ın 10 Eylül 1868'den 9 Eylül 1869'a kadar geliri 1.458.112 kese ve gideri 941.227 kese olarak resmi kayıtlarda yer almıştır. Ülkenin borcu 23.080.797 İngiliz lirası ve Hidiv'in borcu 4,995,465 liradır. Toplam 28,076,262 (Fî Teşrin-i Evvel 1869)"¹³.

Buradaki verilerden de açıkça anlaşılacağı üzere devletin geliri borçlarını karşılayamayacak düzeydedir. Çünkü 1869 senesi Mısır için mali iflasın söz konusu olduğu bir dönemdir. Bu sene içerisinde Süveyş Kanalı'nın inşası ve açılış törenleri için yapılan masraflar borçlanmayı çok yüksek boyutlara taşımıştır. Hatta Mısır'ın işgal sürecinin böylece açıkça başladığını söylemek mümkündür. Yine Mısır Sâlnâmesinde verilen kayıtlarda da 1864'ten 1875'e kadar devletin toplam borcu 148.215.047 sterlin geliri ise 94.281.401 sterlidir. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere bu yıllar arasında gidilen borçlanmanın büyük oranda

---

11 Mısır'daki yabancı nüfus hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sevdâ Özkaya, *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007, Elazığ, s. 82-85.

12 Ehud R. Toledano, "Social and Economic Change in The "Long Nineteenth Century" ", *The Cambridge History of Egypt, Vol. II, Edited by M.V.Dally, Cambridge University Press, s. 252-256.*

13 Ali Suavi, "Mısır İstatistiği", *Ulum Gazetesi, Sayı 11, Paris, Trouville, 1286 (1869), s. 668-670.*

sebebi Süveyş Kanalı'dır. Borçların faizlerinin ödenmesi konusunda ise Mısır vergisinin tamamen alacaklı devletlere ödenmesi zorunluluğu doğmuştur. Mısır'ın bu kötü vaziyeti ve yabancı devletlerin müdahalesini kolaylaştıran gelişmelerin yanında İsmail Paşa'nın Babıali'yi hiçe sayan davranışları sebebiyle 1869 senesinde istikraz akdi yetkisi de dahil olmak üzere ciddi bir sınırlama getirilmek istenmiştir. Osmanlı Devleti Mısır'daki hakimiyet hakkını muhafaza etmeye çalışmış ancak sorun giderek büyümüştür. Kanal yapım aşamasından başlayarak yabancı kontrolünde olmuştur. Bir Fransız kumpanyası tarafından Mısır Hükümeti'nin ağır dış borçlar edinerek açılışını yaptığı Süveyş Kanalı, geçen gemilerden bir gelir elde etmiş ise de bu gelir alacaklı devletlere aktarılmış olup en yüksek menfaati Kanal hisselerini satın alan İngiltere sağlamıştır¹⁴.

Asker

Gazete'nin bu sayısında yer alan bir diğer bilgi Mısır ordusu hakkındadır. Bilindiği üzere Mısır ordusu, Mehmet Ali Paşa döneminden başlayarak modern ve güçlü bir görünüm arz etmektedir. İsmail Paşa'nın Hidivliği döneminde de ordunun modern silahlarla donatılması ve sayısının artırılması yönünde girişimler olmuş ve Osmanlı Devleti yine hükümlerlik haklarını zedeleyecek bir gelişmeyi önleyebilmek adına fermanlarla Hidiv'in asker sayısını artırabilme yetkisini sınırlandırmıştır. Ali Suavi'ni verdiği bilgiler de bu durumu doğrulamaktadır nitekim Said Paşa döneminde 21.000 gösterdiği asker sayısının İsmail Paşa döneminde 14.000'e indirildiği ifade edilmektedir;

“8.000 Piyâde
3.000 Süvâri
3.000 Topçu”.

Hemen ardından ***Sefâin-i Miriye, Demiryol ve Telgraf*** başlıkları altında verilen bilgiler şöyledir;

“...25 küçük gemi, 27 nakliye gemisi”

14 Kanal'ın yıllık geliri 13 milyon 484 bin 300 Frank olarak tespit edilmiştir. Bkz. Sevda Özkaya, *Süveyş Kanalı XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Bir Rekabet Unsuru (Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s. 80-85.

	<i>Ticaret-i Berriye ve Bahriye</i>	
İdhâlât	İhrâcât	
531,600,000(Mısır Guruşu)	930,700,000(Mısır Guruşu)	Fî 1868
539,600,000(Mısır Guruşu)	705,500,000(Mısır Guruşu)	Fî 1869

	<i>Mısır Limanlarına Giren Sefâin (1868)</i>	
Ton	Sefâin	
1.483.585	2616	İskenderiye Limanına
	687	Dimyad Limanına
	1084	Bab-ı Said Limanına
	435	Süveyş Limanına

Demiryol

1 Ağustos 1869 yılında, 1062 kilometre mesâfe demiryolu işlemektedir. Ulûm Gazetesi'nin 19. Sayısında 1170 ile 1175. Sayfalar arasında Ali Suavi, Mısır Demiryolları Hidiv-i Mısır İstikrâzı 1870 Miladi başlıklı yazısında demir yolları hakkında bilgi vermeye devam etmektedir. Verdiği bilgiler şöyledir;

“İşte Mısır şu resimde gösterilen demiryollarla Avrupa Memalik-i ma'mûresine heman yaklaşmıştır. Fî Ağustos 1869 işleyen yollar takriben iki yüz yirmi saatlik yol idi. Mahâzâ ol vakt Mahala'dan Dimyat'a ve Desuk'dan Dimyat'a seksen ve Tanta'dan ikinci şube Kalyub'e ve Timsah Gölü'nden Süveyş'e ve kezâ İsmâiliye'ye açılan yollar derdest-i inşâ' idi. Şimdiye dek bunların ekserisi bitdi ve bazıları bitmek

üzere. *Vâkıa* Mısır istikraz etdi deyû ta'yîb olunuyor ama bir kere de şu demiryollar ve diğer memleketi nâfia inşâat mütâla'a olundukda Mısır etdiği istikrâzı umûmen masrafından birkaç kat ziyâde fâ'idesi olacak ve istikbâlde menfa'at-i ammeden ibâret kalacak mesârife harc etmiş demek olur. *İstanbul vâridât-ı seneviyesinin heman ... istikrâzât faizlerine verir olduğu şimdiye dek yaptığı demiryollar Mısır'ın 69 ... yollarının bir rub'u-yani dörtte biri kadardır. Anlardan dahî memleketce bir fâ'ide görülmediği şöyle dursun mazarrâtı olmaktadır. Ez an cümle Bâb-ı Âli bu yolları Ecnebî kumpanyalara yüzde altı ve yedi ticâret ta'ahhüdüyle yapıldığından kumpanyalar her sene bir çok ticâret tazmînâtı alıyolar...*" yukarıda da bahsettiğimiz üzere Mısır'da borçlanma gerçekten de büyük projelerin gerçekleşmesi amacıyla yapılmıştır. **Daha 1853 tarihinde ilk demiryolu açılmıştır. 1858'de ise Kahire'den İskenderiye'ye ve Süveyş'e ulaşan bir demiryolu bulunmaktaydı**¹⁵. Bu hali ile Mısır Avrupa ülkelerini pek çoğunda bulunan tarzda bir taşımacılık sistemine sahip olmuş ve bölgede uluslararası trafik akışı Kanal'ın açılması ile hız kazanmıştır. Yani Osmanlı Devleti'nin aynı döneme rastlayan mali iflasının bu denli anlaşılabilir bir tarafı yoktur. Yazar buna vurgu yapmaktadır. Devamında; "*Fî 1867 bu demiryollar için Bâb-ı Âli 294 bin lira tazmînât-ı ticâret verdi. Hünkâr Londra'ya geldiği vakt Fuad Paşa kendinin ziyaretine gidenlere hitaben "Ecnebilere ta'ahhüdü yollar falan yapmak devletce muzır oluyor kerrâren tecrübe olundu. Bu yıl Aydın demiryolu topu topu 56 liracık ticâret etmiş üst tarafını devlet tazmîn edecek. Bu ne kadar ziyandır. Bir de buna tahammül yokdur" dediğini bizzât işiden ... bana nakl etmişidi. 6 numaralı muhbirde yazmışdım. Halbuki Aydın demiryolunun ta'ahhüd olunan tazmîni yüzde altı idi. Makale-i mezbûreyi söyleyen Fuad Paşa İstanbul'a avdetinde yüzde yedi ta'ahhüdüyle Edirne yolu mukâvelesine girildi. Meselenin garib yeri şurasıdır ki bizde demiryol yapan kumpanyalar mukâveleden hâric etrâf-ı araziyi ve sâhile karîb eden denizi zabt ederler. Bu mes'ele pek ağır şeydir dikkatli okumalı. Köstence'de İngiliz kumpanyası arazi-i vâsi'a zabtından başka limanı gasb edüb giren çıkan sefâ'inimizden para alur idi. Bâb-ı*

15 Sevda Özkaya, Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2007, s. 273.

Âli ecnebilere darılmamak için sesini çıkarmazdı ... beğenmedikleri merhûm Saffet Paşa bu meseleyi kurcaladı. Hatta ol vakt Ahmed Rasim Efendi'yi (şimdi yeni Yanya Valisi Paşa) Köstence Kâ'imakâmı yapıp gönderdiklerinde kumpanya ile uğraşmağı dahî uhdesine havâle etmişdiler. Mu'ahheren ne gürültüler oldu. Meclis-i Ahkâmda kaç kere komisyonlar oldu. Şam Valisi Raşid Paşa bu meselenin tafsilini bilir. Bu mesele garib değil mi? Bana şu daha garib görünüyor ki Bâb-ı Âli'den 15 Mayıs 1868 tarihiyle ve Fuad Paşa imzasıyla Avrupa'da süferâ vesâ'itiyle devletlere arz olunan ıslahat layihasında mestûr ki "birkaç sene zarfında bin beş yüz İngiliz mili mesafe demiryol yapılmış ve bunun yalnız bin mili Tuna Vilayetinde inşâ' kılınmıştır." İngiliz milinden murâdı acaba karış demek midir? Acâbâ bin beş yüz İngiliz mili 2400 kilometre eder Tuna'da bin mil İngiliz şimendüfer var imiş. Nerede bu? Varna'dan Rusçuk'a giden şimendüfer mi? Bu yol 225 kilometredir. Köstence'den Çernavoda'ya giden demiryolunu dahî buna zam etmek istersek 64 kilometreden ibâret olduğundan cem'an 289 kilometre eder ki iki yüz İngiliz mili bile olmaz. Nerde bin. Evet biz işleyen demiryollarını sayıyoruz. Belki Bâb-ı Âli derdest inşâ' bulunan ve imtiyâzı verilmiş olanları sayıyor fakat "İnşâ' kılınmıştır." Ta' bîr ediyor. Hele ben anlamadım biz bahsimize gelelim..." burada Bâbiâli'nin iktisat politikalarına ve beraberinde ıslahat anlayışına, Avrupalı devletlere tanınan imtiyazlara önemli bilgilerle ağır eleştiriler yönlendirilmektedir. Mısır'daki dış borçlanmanın yahut Avrupalı devletlere verilen mesela demiryolu yapımı imtiyazının Bâbiâlice büyük bir problem haline getirildiği ancak merkezde buna karşı hiç de sağlıklı bir iktisat politikası, kalkınma politikası izlenmediği de gözden kaçmamaktadır. "... Lâkin şurası tezkâra lâyıktır ki memleket-i Osmaniye'de imtiyâzı ecnebilere verilmiş de fakat hâlâ follukda yumurtası görülmemiş demiryolları için fâ'iz te'minât olmak üzere her sâl-i muvâzene defteri yirmi milyon gurusu mütecâviz-i tahsîsât göstermeğe mecbur imiş. Herşey te'minâtı bu hesab da yoğ idi. Allah cümleyi ıslah eyleye". Mısır'ın mali iflasının sebepleri çeşitli ve açık olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nde Duyun-ı Umumiye idaresine giden sürecin bir de bu gözle değerlendirilmesi gerekmektedir. Bundan sonra yazıda soru-cevap yöntemi izlenerek yazar iktisadi vaziyet hakkında fikirlerini ifade etmiştir;

Telgraf

1869 senesinde mevcûd telgrafların boyu 3200 kilometre mesâfedir ki 2000 İngiliz mili demek.”

Burada şunu söylemek gerekir ki; Mısır'ın Hidiv İsmail Paşa döneminde çok büyük ilerleme kaydettiği ancak maliyenin kötü idaresi sebebiyle sonucun vahim olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Bölgede gerçekleştirilen büyük çalışmalara örnek olarak demiryolu mesafesinin uzatılmış olması hatta Aziziye adıyla bir kumpanya kurulmuş olması gösterilebilir. Yine telgraf hatları on kat büyütülmüştür¹⁶. Zira telgraf “*asâr-ı nâfia ve ıslâhiyenin başlıcalarından*” biri olarak kabul edilmiştir.

Yine Ulûm'un 19. Sayısında soru-cevap kısmında Mısır'ın mali vaziyetine dair tespitler sadeleştirilmiş bir biçimde şöyledir;

“Su’âl; *Mısır bunca dış borç edinmiş ve şunca demiryolu yapmış ve memleket servetlenmiş ma’ûr olmuş bu hâlde Mısır için yine ve daha dış borç almaya gerek var mı ?*

Cevâb; *Bilmem. Fakat biz kendi memleketimizin ahvâlini dahî görüb tahkik eden ecnebîlerden öğrenmeğe muhtac olmuş olduğumuzdan şunu biliyorum ki Mösyö Bernard'ın Mısır üzerine geçen sene basılan kitabında bu makale var. Bununla beraber (yani bu servet ve ma’ûriyetle beraber) Mısır Hükümeti yollar ve kanallar gibi yapakaldığı büyük işleri yapamaya devam etmekle Mısır'ın gelir düzeyi artacaktır. Bu sebeple daha borçlanmaya muhtacdır.*

Su’âl; *Fî Şaban 1286 Sultan Abdülaziz tarafından Server Efendi bir kut'a beyânnâme ile Mısır'a gönderilmiş. Devlet tarafından izin verilmedikçe dış borç edinilmemesi teklif edilmişti. Şimdi Mısır Hidivi İsmail Paşa izinsiz olarak borçlandı diye biliniyor ve Patri(?) ve Goleva(?) gazetelerin de görüyoruz doğru mu?*

Cevâb; *Şimdi bu yeni dış borç bizzât İsmail Paşa kendinin bazı emlâkını rehin koyub kendi hesabına alıyor yoksa memleket borcu değil hakikat-i hâlin böyle olduğunu bize Londra ve Paris'e sarrafların*

16 BOA. İ. MTZ. 05, 19-779, 13 S. 1281. BOA. A. MKT. MHM. 428-62, 1285 Ş. 17.

beyanlarından anlıyoruz. Şöyle ki Hidiv-i Mısır İsmail Paşa beşer yüz frankdan 357,142 sinezât yüzde yedi fâ'iz ta'ahhüdiyle kendi nâm ve hesabına çıkarmış. Ödemesi yirmisinde genel taahhüdü kendi şahsının imzasıyla mâliyeye dokunur yeri yok. Bu borca karşılık koyduğu rehin kendinin mülk arazisi yüz elli bin feddan arazinin geliri otuz yedi buçuk milyona tekabül ettiği muhakkak. Sözü geçen borcun karşılığı ise on altı milyon yedi yüz yirmi dört Frank dan ibaret. Rehin bırakılan arazinin bu miktarın yaklaşık iki buçuk mislidir. İşte Hidivin ve bu işe girişen sarrâfların gazetelerle etdikleri i'lânât bu. Anlaşıldı ki böyle şahsa aid borcu bir hükümet borcu zannederek yazan gazeteler mes'eleye vâkıf değiller.

Su'âl; Bahsi geçen borç Hidivin şahsına âid bulunduğundan Sultan bu borç için bir şey demeli mi?

Cevâb; Ben ne bileyim. Ancak geçen gün burada (Paris'de) kapu adamlarından bir Fransa'dan bir de İstanbul'dan yeni gelip hâlâ Paris'de bulunan bir memûrdan işitdiğime göre bu borca teşebbüs olduk da Fransa Hariciye Nâzırı İstanbul'da Sefîr Mösyö buraya ta'limât vermiş ki Mısır Hidivi şöyle gitti. Emlâkını rehin koyarak kendi nâmına borç edecek. Buna Sultan'ın bir diyeceği var mıdır su'âl eylesin. Mösyö Bure huzûra gidip su'âl etmiş. Sultan tarafından "kendi hesabına âid bir borç bizce hiçbir mâni 'yok" cevabı verilmiş.

Su'âl; Hidiv bu borcu neden alıyor? ... Yoksa bir muhârebe falan hazırlığı mı var?

Cevâb; Ne vazîfen ne vazîfem. Mesela şimdi Âli Paşa setresini Adana sandığına koyub beş on para borç etse kim karışır kimin ne vazîfesi ancak yumurtaya kulb takmak halkın merakı olduğundan dürlü dürlü ma'nâlar hâtıralara gelir. Mısır'ın şu istikrâzı hakkında edebildiğim teftîşin hülâsasını nakl edeyim. Bu hülâsa İngilizlerin meşhur Times gazetesinde yazdığı tahkikâtdan geçen gün Mısır'dan gelen bir İngiliz'den alınmıştır. İşte şurası Kahire. Kahire demiryolundan Aşağı Nil kenarınca Basof'a ve Minya'ya ve Suyut'a doğru bir demiryol inüb gidiyor ya işte bu yol ta aşağılara doğru inüb gidecekmiş hatta yukarıda ismi geçen Mösyö Bernard'ın yazdığına göre İsmail Paşa mühendis Faiz Bey'e Asvan'a kadar sür'at-i inşâ için emr vermiş. Asvan şu Libya hudûdunda Nil kenarındaki şehirdir. ... Yukarıda işaret ettiğim İngi-

liz daha acaib söylüyor hatta diyor ki İsmail Paşa'nın murâdı bu yolu Musavva'ya kadar dayamak imiş. Demek ki İskenderiye'den Habeş hududuna kadar demiryolu olacak. Ve Süveyş cedvel-i nâfi'ine nisbetle bu yol bin İngiliz mili daha kesdirme olacak ... bu uzun ve garib yol şimdi iki günde gidiliverecek. Bu Said yolunun üzerine yani demiryol geçecek toprakda Hidiv'in kendinin birkaç yüz bin feddanlık arazisi var imiş. Şimendüferi ilerletmek için ve keza araziyi bereketlendirmek için muhtâc imiş. Hidiv şu iki borcu işte bu araziyi teslîh eylemek ve şu şimendüferi ilerletmek için ediyormuş.

Su'âl; *Aman bu ne büyük ve zorlu bir iş medâr-ı seratan âletlerinde demiryol arabaları işliyor yalnız Asvan dediğiniz yere kadar Bahr-i Sefîd sahilinden 225 fersah yoldur. Lâkin bu gerçekleşecek mi yoksa İstanbul'un derdest inşâları kabilinden mi?*

Cevâb; *Tamam Asvan'ı bildiniz. Asvan Eski Yunanîlerin Sa-yan dedikleridir. Fakat 225 fersah dediğiniz Mısır'dan Bahr-i Sefîd'e en ileri girmiş olan Burla'dan i'tibâren hesap olunursa dürüst gelir. Halbuki Bahr-i Sefîd şimendüferleri İskenderiye'den ve Dimyat'dan başlar. Bu şimendüferin gerçek olduğuna şübhe mi var? İşte şu gördüğünüz müneyye nâm-ı mahal yok mu? Orası Mısır'a yüz elli İngiliz milidir bu Said şimendüferi geçen sene oraya kadar gelmişdi. Bugüne kadar üç yüz mile ulaştı. O dediğim İngiliz'in bana söyleyişine bakılınca hemen Kana taraflarında demek.*

Su'âl; *bu gibi büyük işler bizler tarafından övgüye layık görülmeli. 25 Nisan 1870 tarihinde Londra'da Bâb-ı Âli şefîri Muzurus Paşa'nın imzasıyla İngiltere Hâriciye Nezâreti'ne Mısır'ın yeni borcu nedeniyle protesto verildi. Bu protesto neden yapıldı?*

Cevâb; *İşte bu aca'ib bir mes'eledir. İstanbul'dan aldığım bir küt'a mektubda bu protestonun sır ve hikmeti şöyle beyân olunuyor ki vaktâ ki Fransız şefîri bu istikrâzı Sultan'dan su'âl etmiş "bizce hiçbir mâni' yok" cevabını almış İstanbul'daki bazı Mısırlılar bunu duyunca hemen Meclis-i Âliye toplanıp Âli Paşa Halil Bey ve diğer üyeler bunun madde-i hariciyeye dair olduğunu ifade etmişler ve Pa-dişah kendi kendine buna nasıl cevâb veriyor falan demişler. Nihâyet Nezaret-i Hariciye nâmına bir protestonâme yazıp Londra Sefâretine göndermişler. Sefîr takdim etmiş, Londra Hariciye Nezaretî tarafın-*

dan da “bu mes’ele sarrâf işi ve mu’âmelât-ı ticâretten olduğundan İngiliz Hükümeti’nin kânunu böyle muâmelâta müdâhale edemez” cevâbı verilmiş vâkı’a İngiltere’de sarrâflık ve ticâret hürriyet üzere olduğundan hususân ‘ammeye teklif yani ârz olunan senedât ve eshâm ve mu’âmelât-ı umûmiyeden ‘add olunacağından İngiltere Hükümeti kat’ân müdâhale edemez. Halk hükümete der ki biz kendi ihtiyârimizla ve kendi paramızla çarşidan etmek iştirâr eder gibi satın.¹⁷”

Yazıda bahsedilen borçlanma 1870 senesinde İsmail Paşa’nın İngiliz bankalarından demiryollarının mesafesini uzatmak sebebiyle yaptığı borçlanmadır. Babialı bu durumu protesto etmiş ve Paşa’nın israfından şikayette bulunmuştur. Bununla birlikte bu sırada Paşa silahlanmaya da devam etmiştir. Yukarıdaki metinde bu konulara değinilmektedir. Ancak Ali Suavi’nin Bâbiâli’ye olan öfkesi yorumlarına açık bir biçimde yansımaktadır. Gazetenin bir sonraki sayısında ise Suavi, Kanal hisselerinin satılması, Hidiv’in senetlerinin borsadaki durumunu ortaya koymakta ve bu kez Mısır’ın sürüklendiği işgalin iktisadi boyutunu aslında ortaya koymaktan çekinmemektedir;

“13 Haziran 1870 miladi tarihinde Liberta gazetesinde Paris borsasının mu’âmelâtını nakl sırasında dedi ki “Mısır’ın yedi fâ’izli senedâtı 84 Frangı geçdi (yani yüzlüğü seksen dörde) 90 raddelerine ilerleyeceğine işaret ediyor. Mısır’a i’tibâr vermemeğe en ziyâde çalışanlar bile kandılar ki Mısır şimdiki usûl-ü tedâvül vâsıtasıyla dünyanın servetce birinci milleti olmağa adaydır. Mısır Şark ve Garb arasında ticaretin anbârı olacaktır. Arazi gelirlerinden birçoğu yabancılar vâsıtasıyla kıymet kazandığından ahalinin servetini artıracaklardır.”

Yine adı geçen nüshada Londra’nın mu’amelât-ı sarrâfyesinden bahs esnasında yazdı ki “Mısır Hidivi’nin son borcunun sebebi bilinen itirazlara rağmen ilerlemede pay sahibidir.” Ve adı geçen gazete de borsayı beyân sadedinde dedi ki Mısır Hidivi’nin son senetlerine hâmil olanlar mu’teber bedele mâlikdirler. Borsada 400 Frangı aşdı (yani her biri ki beş yüzlük) bu senedât misli olan 1866 senedâtının 435 raddesini bulacaktır ki bunun rehin ve kefâleti dahî öteki kabildendir.”

---

17 Ali Suavi, “Mısır Demiryolları: Hidiv-i Mısır İstikrâzı 1870 Miladi”, *Ulüm Gazetesi*, S. 19, Paris, Trouville, 1287 (1871), s. 1170-1184.

Ma'lûmdur ki son senetler 26 ve 27 Nisan 1870 396 Frank 25 santim i'tibâr ile Avrupa'da ta'ahhüdâta arz olunmuş idi. Şimdi mezid-i i'tibâr 402 Franga kadar terakki etdirdi.

Mısır ve Hidiv'in senetlerine bu derecelerde itibarı Avrupa'da görüyoruz, teslim mecburuz. Böyle olduğu hâlde şu i'tirâz hatırlanmaz mı ki "Neden lazım geliyor ki Mısır mesela Fransa gibi yüzde dört ve dört buçuk fâ'izle borçlanmayı yüzde yedi veriyor. Maliyesi düzgün ve i'tibârı uygun olan memleket şu zamanda Avrupa'ya yüzde yedi fâ'iz verir mi..." acaba bunun sebebi doğunun iflas eden ve müsrif davranan hükümetlerine duyulan güvensizlikten mi ileri gelmektedir?"¹⁸.

Mısır'ın ticareti hakkında ise gazeteden şu verilere ulaşmaktayız;

" Fî 1284 Mısır'ın Yabancılarla Ticareti (Guruş)¹⁹

<i>İdhalat</i>	<i>İhracat</i>	
225,800,000	707,400,000	İngilterelilerle
68,000,000	111,700,000	Fransa
40,900,000	72,800,000	Avusturya
74,100,000	12,000,000	Türkiye
41,200,000	13,200,000	İtalya
38,200,000	6,800,000	Hususa Suriye
27,200,000	2,200,000	Afrika-yı Garbî
10,500,000	1,700,000	Yunan
3,100,000	1,800,000	Belçika
1,400,000	600,000	Rusya
Mechûl	400,000	İspanya
1,300,000	Mechûl	Amerika
930,700,000	531.600.000	Mecmu"

18 Ali Suavi, "Mısır Mâliyesine Bir İtiraz", *Ulûm Gazetesi*, S. 20, Paris, Trouville, 1287 (1870), s. 1238-1242.

19 Ali Suavi, "Hükümet-i Hidiviyye", *Ulûm Gazetesi*, S.14, Paris, Trouville, 1286 (1869), s. 832-835.

İktisadın önemi, tarihi hadiselerdeki büyük etkisi hatırdan tutularak Mısır'ın söz konusu dönemde öncelikle iktisadi vaziyeti ve genel olarak görüntüsü hakkında bilgi sahibi olduktan sonra bu kez eğitimi üzerine bir yazısı ile karşılaşmaktayız yazarın. Ali Suavi hayatının bir döneminde eğitimcilik yapmış hatta eğitim sahasında ıslahat ile ilgili yazılar kaleme almış, tavsiyelerde bulunmuştur. Eğitim tarihi içerisinde ancak bir kaç cümle ile görüşlerinin yer aldığı çalışmalar bulunmakla birlikte sadece eğitime dair yazıları ele alırsa dönemin bu açıdan panoraması gözler önüne serildiği gibi XIX. Yüzyılda aydınların bu meseleyi ele alış biçimleri, özellikle Jön Türklerin bakış açıları ve Ali Suavi'nin ayrıldığı yönleri ortaya çıkabilir. Mısır'da Mehmet Ali Paşa döneminde eğitim hakkında bilgi verdiği yazısında da görüleceği üzere Mehmet Ali Paşa hakikaten döneminin ileri görüşlü yöneticilerinden birisidir. Mısır'da sadece gerçekleştirdiği iktisadi, askeri reformlar ile değil eğitime verdiği önem ile de modern Mısır'ın kurucusu olma unvanını kazanmıştır. Eğitim, toplumun ve devletin modernleşmesi ve aydınlanması açısından matbaa büyük önem arz etmektedir. Pek çok dilde eserlerin tercümesi, bunların basımı, çoğaltılması, aydınlarla, toplumla buluşması matbaa sayesinde gerçekleşmektedir. Bu sebeple Mehmet Ali Paşa zamanında Bulak matbaası faaliyete geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin merkezinde henüz matbaanın olmadığı bir dönemde Mısır'da matbaa açılmıştır;

“Mehmed Âli Paşa fî 1238 Bulak'da bir matbaa açmışdır. Merhûmun zamanında bu matbaa da 243 kitab basıldı. Bunlardan 198 kitab Arabî ve Farsî ve Türkî'dir. Baki 45 kitab Avrupalılar yazarlarından çoğu Fransızcadan ve bazıı İngilizceden Arabi ve Türki lisânlarına tercüme olunmuş yeni eserler. Bu eserleri tercüme edenlerin çoğu Mehmed Ali Paşa'nın 1241 Fransa'nın Paris şehrinde teşkîl ettiği Mekteb-i Mısri de tahsil iden zâtlardır. Bu kırk beş kitab şu fenlerdendir; 'Ulüm-u riyâziye, mecâyik-i mesâha ve fenn-i askerinin her şubesi san'at-ı sehak (imâl-i barud ve diğer) ve ilim ve tıbbın fîrû'-i müte'addidesi ve baytâre ve fenn-i bahrî ve siyâset ve zirâ'ât ve târih-i tabîi ve ilm-i nebâtât. Bu kitablardan bazıı edebiyâta ve tevârih-i mahsûsaya ve muhâzarâta dâirdir²⁰.”

---

20 Ali Suavi, “Merhûm Mehmed Ali Paşa Vaktinde Mısır Maârifî”, *Ulum Gazete-*

1820’de açılan Bulak Matbaası 1822’de faal hale gelmiştir. 1822 ile 1836 arasında yılda 15 kitap yayınlanmıştır²¹. Ayrıca metinden anlaşılacağı üzere tercüme faaliyetlerine yine bu dönemde önem verilmiştir. Çünkü tercüme her toplumda aydınlanmanın başlıca adıdır. Avrupa’da söz konusu yüzyılda yaşanan köklü değişiklikler bilhassa Fransız tesirinde modernleşme çalışmaları yapan Mehmet Ali Paşa için son derece önemlidir. İşte böylece denilebilir ki Mısır’da aydınlanma dönemi Osmanlı merkezinden daha erken başlamıştır. Bu matbaanın diğer bir önemi de çok sayıda farklı dilde eserin basılmış olmasından gelmektedir. Ayrıca yine Mehmet Ali Paşa zamanında Avrupa’ya gönderilen öğrencilerin ve Mısır’da eğitim gören öğrencilerin entelektüel düzeyi yükselmiştir. Jön Türklerin Mısır’da yaşanan gelişmelere ilgisiz kalması tarihe bakıldığında imkansız görünmektedir.

“*Mısır’da Cemiyet-i Maarif*” başlığı altında Mısır’da kurulmuş olan maarif cemiyetinin işleyişi, üyeleri, kuraları vs. hakkında bilgi verilmektedir. Cemiyet mevcut kitapları tekrar basmak ve ucuza satıp doğuda halkın eğitime hizmet etmeyi hedeflemektedir. Ali Suavi, gazetesinde cemiyetin faaliyetlerinden duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir, gazetesinde buna yer vermekle katkıda bulunmaya çalışmaktadır;

“*Mısır’da eğitimle ilgili meydana gelen gelişmeler takdire şayandır. “Cem’iyyet-i Maârif”in maksadı önemli eserleri ve yazarların çalışmalarını yeniden daha ucuza neşretmek ve böylece doğuda eğitime hizmet etmektir.*”

Bu kısımda maarif cemiyetinin üyeleri ve çalışma esasları ortaya konulmuştur;

Hülâsa

...Gördükleri layiha-i matbua’ mürebbi-i ibâre 18 maddeyi şâmil hülâsası şöyle:

Cem’iyyet-i Ma’ârif hareket-i muammer olub re’is ve hâmi cem’iyet-i mahdum veli’ahd Hidiv Mehmed Teyfik Paşa.

---

si,1286 (1869), Paris, Trouville, S.11, s.671-672.

21 Orhan Koloğlu, İlk Gazete İlk Polemik *Vekayi-i Mısriye’nin Öyküsü ve Takvim-i Vekayi ile Tartışması*, Ankara, 1989, s. 35-50.

Vekil-i Re'is Meclis-i Ahkâm a'zâsından Mehmed Arif Paşa

Umûr-ı mesâyih cem'iyeti müzakere için on sekiz zâtdan az olmamak üzere vekil ya nâ'ib vekil riyâsetiyle teşekkül eder.

Bir Cem'iyet-i Mahsûsa var bu meclis de ekseriyet a'dâd-ı mu'teber. A'dâd-ı müsâvat tesâdüfünde vekilin bulunduğu cânib tercih olunur.

Meclis için mahal-i mahsûs ta'yîn olunub evkât-ı ictimâ'îlân olunacak.

Şürekâ'dan ... meclise duhûle ve mesâyih-i cem'iyete müteallik bahs ve beyâna me'zun.

Meclisin kararı vekil cânibinden reis ve hâmi hazretine arz olunur. Şürekâ'-yı Cem'iyet karar-ı mezbûre tabi'iyet edecek. Cem'iyete dâ'ir bir beyân ve lâyihası olanlar vekil cânibine şifâhen ya tahrîren bildirildiği hâlde meclisde mevki'-i müzakereye konur.

Cem'iyetin bir de gazetesi olub mesâyih-i zâtîsini muallak ve fünûn-ı muhtelif ve ihbâr-ı müfide muhtevâ bulunacak cem'iyete mâhsûs mühürdâr cem'iyet namına yapılan her eser onunla hatm olunur.

Cem'iyet-i Ma'ârifin Matba'a-i Mahsûsası var. Her kim ki bi'l-iştirâ ya diğlerinden kendisi bi'l-ferâğ yigirmi sehme mâlik olursa şürekâ'dan ma'dûd şimdi şürekâ'-i cem'iyet 782 Bin zât dolduğu vakt isimleri i'lân olunacak.

Cem'iyetin yüz binin sehminden her biri 30 guruş ise de tâlibler istîdâdan en çok vereceği mikdar hamsinden ziyâde değil bâkiyesi tahsîlât için ceste ceste tahsîl olunur. (Bugünlerde otuzdan yigirmi üçüncü alınmakta imiş)... birer nüsha cem'iyet matbû'âtından verildikten sonra fazla kitaplar cem'iyet sermayesine kâr-ı zimmiye olmak üzere meclis-i cem'iyetin takdîr edeceği bahâ ile satılıyor.

Şüreka'dan bir kitab ve risâle te'lîf edüb de meclise arz eden olduğu ve cem'iyet hesabına tâb' meclisçe tensîb olduğu hâlde müellife meclisin tasvîb edeceği ve sahib-i kitâbın râzı olacağı sûretde mükâfat cem'iyet tarafından verilecek kütüb-ü matbû'anın tevzî'inden sonra cem'iyete dâhil olmuşlara mevcûd kitablardan veriliyor. Şâyed

*kalmamış tesâdüf ederse o halde tab‘-ı sâni masârîfina değer-i aded dâhiline intizâr olunur. Tecdîd-i sehm edenler dahî bu hükümde bâki şürekâ’ gibidir. (Cenab-ı Hak tevfiğ ve selâmet vere. İstanbul’a da tenbih ve ifâkât)*²². Bu metinde görüldüğü üzere Ali Suavi, Mısır’da yaşanan bu gelişmeleri yakından takip etmektedir. Ali Suavi’nin Hidiv İsmail Paşa ile de mektuplaşmaları söz konusudur. Kendisi Osmanlı yönetim sistemine muhalefetinden dolayı kaçmış olduğu Paris’te, Mısır’da meydana gelen bu gelişmeleri umut verici görmekte ve Osmanlı yönetimine eleştiride bulunmaktadır. Ne var ki Tevfik Paşa’nın yönetime geçmesinden sonra yaşananlar hiç de iç açıcı olmamıştır. İsmail Paşa döneminde Mısır maliyesinin iflas etmesinden sonra İngiltere ve Fransa’nın desteğiyle Hidivlik makamına gelen oğlu Tevfik Paşa ise çok iyi bir eğitimden geçmiş olmak ve veliahtlığı süresince bir takım umutların doğmasına yol açan faaliyetlerine rağmen Mısır’da İngiliz kontrolünün işgalle sonuçlanmasında büyük pay sahibi olmuştur. Bu dönemde Mısır’da görülen milliyetçi muhalif gurup ile büyük sıkıntılar yaşamış ve İngiltere’nin desteği ile makamında kalabilmiştir.

Sonuç

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti açısından karmaşık, sıkıntılı bir süreç olmakla birlikte pek çok değişimi ve yeniliği beraberinde getirmiştir. Yenilik ve değişim taraftarlarının seslerini duyurmaya başladıkları muhalif yapılanmaların başını Yeni Osmanlılar çekmektedir. Bu gurubun dikkat çekici simalarından olan Ali Suavi çok yönlü bir yazar, düşünür ve siyasetçidir. Yine bu dönemde basın aydınların düşüncelerini ifade etme imkânı buldukları bir özgür alan haline gelmiştir. Ancak Bâbîâlî, tehlikeli bulunduğu bu gelişmelerin önünü alabilmek için zaman zaman gazeteleri kapatmış zaman zaman yazarları sürgüne göndermiştir. Böylece Mustafa Fazıl Paşa’nın çağrısına uyan bu yenilikçilerin bir kısmı Avrupa’da basın hayatına devam etmişlerdir. Paşa’nın maddi desteği ile Paris’te Ulûm Gazetesini çıkaran Suavi Mısır’da olup bitenleri takip etmiş ve kaleme almıştır. Ulûm Gazetesi siyasi olmayıp daha çok fikir gazetesi görüntüsü çizse de durum tespiti yaparken de yazar olay-

²² Ali Suavi, “Mısır’da Cemiyet-i Maarif”, *Ulûm Gazetesi*, S.11, Paris, Trouville, (1286)1869, s. 886-889.

ları kendi gözünden değerlendirmiştir. Gazete sayılarında Mısır'a çokça yer verilmiş olmasının sebebi bu dönemde Mısır'da meydana gelen gelişmelerin Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya sokan ve Avrupalı Devletlerin müdahil oldukları bir mesele haline gelmiş olmasıdır. Özellikle bölgede meydana gelen iktisadi gelişmeler ele alınmıştır. Bu açıdan gazetede verilen bilgiler diğer kaynaklarla karşılaştırıldığında bir paralellik arz etmekte ve güvenilir bilgiler olarak elimizde bulunmaktadır. 1869 tarihli Ulüm Gazetesi'nde Ali Suavi'nin kaleminden Mısır'ın daha ziyade iktisadi vaziyeti ele alınmakla birlikte askeri, sosyal ve eğitim sahasındaki durumu ele alınmıştır. Bu bilgiler ışığında denilebilir ki; söz konusu tarihte Mısır Hidiv İsmail Paşa döneminde büyük miktarlarda dış borç edinmekle birlikte bölgede modernleşme kısmen gerçekleştirilmiştir. Mali bir iflas söz konusu olsa da bu aslında yüksek oranda faiz uygulamasının Avrupalı devletlerin doğu hükümetlerine duydukları güvensizlikten kaynaklanmıştır. Dolayısıyla İngiliz işgalini getiren iflası yalnızca İsmail Paşa'nın politikalarına bağlamanın yanlışlığı Ali Suavi'nin kaleminden aktarılmıştır. Bunun dışında gerek demiryolu yapımı gerek Mehmet Ali Paşa döneminden başlayarak basın ve eğitim hayatında girilen modernleşme çalışmalarının önemli bir düzeye geldiği ve böylece Mısır'daki gelişmelerin hem Osmanlı Devleti yöneticileri tarafından hem de Avrupa için bir tehlike olarak ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Ayrıca aynı tarihlerde Osmanlı Devleti'nin merkezinde benzer iktisadi sıkıntıların yaşanıyor olmasının Mısır'daki gibi büyük girişimlerden kaynaklanmadığı ortaya konulmaktadır. Bu açıdan Ulüm Gazetesi verileri dönemin Osmanlı tarihine farklı bir açıdan yaklaşmaktadır.

Kaynakça

Birinci Elden Kaynaklar

- BOA. İ. MTZ. 05, 19-779, 13 S. 1281. BOA. A. MKT. MHM. 428-62, 1285 Ş. 17.
- Ali Suavi, “Mısır İstatistiği”, *Ulûm Gazetesi*, Sayı 11, Paris, Trouville, 1286 (1869), s.s. 668-670.
- Ali Suavi, “Mısır Demiryolları: Hidiv-i Mısır İstikrâzı 1870 Miladi”, *Ulûm Gazetesi*, S. 19, Paris, Trouville, 1287 (1871), s.s. 1170-1184.
- Ali Suavi, “Mısır Mâliyesine Bir İtiraz”, *Ulûm Gazetesi*, S. 20, Paris, Trouville, 1287 (1870), s.s. 1238-1242.
- Ali Suavi, “Hükümet-i Hidiviyye”, *Ulûm Gazetesi*, S.14, Paris, Trouville, 1286 (1869), s. 832-835.
- Ali Suavi, “Merhûm Mehmed Ali Paşa Vaktinde Mısır Maârifi”, *Ulûm Gazetesi*, 1286 (1869), Paris, Trouville, S.11, s.s. 671-672.
- Ali Suavi, “Mısır’da Cemiyet-i Maarif”, *Ulûm Gazetesi*, S.11, Paris, Trouville, (1286)1869, s.s. 886.

Tetkik Eserler

- Akşin, Sina; *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul, 2013.
- Çelik, Yüksel; “Mustafa Fazıl Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2, YKY., İstanbul.
- Darkot, Besim, “Mısır”, M.E.B. İ.A., c.8, İstanbul, 1977, s. 217-269.
- Hourani, Albert; *Arap Halkları Tarihi*, (Çev. Yavuz Alagon), İstanbul, 2003.
- Issawi, Charles *The Economic History of The Middle East 1800-1914*, The University of Chicago Pres, London and Chicago, 1966.
- Koloğlu, Orhan; İlk Gazete İlk Polemik *Vekayi-i Mısriye'nin Öyküsü ve Takvim-i Vekayi ile Tartışması*, Ankara, 1989.
- Kramers, J. H., “Mehmet Ali Hanedanı Devri ve istiklal (XIX. Asırdan İtibaren)”, M.E.B. İ.A, c. 8, İstanbul, 1978, s. 257-265.
- Lewis, Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK., Ankara, 2000.
- Özkaya, Sevda; *Süveyş Kanalı XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Bir Rekabet unsuru (Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre)*, İstanbul, 2016.

Özkaya, Sevda; *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2007.

Mısır Sâlnâmesi 1871, (Yay. Haz. Mustafa Öztürk, Sevda Özkaya), Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No. 10, Tarih Şubesi Yayınları No. 9, Elazığ, 2005.

Şit Tufan, Bozpınar; “Mustafa Fazıl Paşa”, *TDV. İA.*, Yıl: 2006, cilt: 31, sayfa: 300-301.

Toledano, Ehud R., “Social and Economic Change in The Long Nineteenth Century”, *The Cambridge History of Egypt*, Vol. II, Edited by M.V.Dally, Cambridge University Press, 1965, s. 265-271.

Uçman, Abdullah; “Ali Suavi”, *TDV. İA.* yıl: 1989, cilt: 2, sayfa: 445-448.